

БАТЬКИ ЯК ЗАКОННІ ПРЕДСТАВНИКИ СВОЇХ ДІТЕЙ

Представництво забезпечує оптимізацію та активізацію придбання і реалізації суб'єктивних прав і обов'язків (причому не лише у галузі цивільного законодавства, але й у суміжних сферах відносин, де застосовуються його норми). При цьому для малолітніх дітей, недієздатних фізичних осіб та юридичних осіб представництво (яке здійснюється тут на підставі безпосереднього припису закону) є основним засобом реалізації можливості їхньої участі як суб'єктів права у цивільному обігу. За допомогою представництва можливі придбання і реалізація більшості цивільних прав і обов'язків. Таким чином, представництво виступає як одна з важливих гарантій реальності здійснення цивільних прав і виконання юридичних обов'язків суб'єктами права.

У цьому процесі значна роль відводиться активному використанню представництва за законом, якому в ЦК України (2003) присвячена спеціальна стаття, чого не спостерігалося в раніше чинному цивільному законодавстві. Це пов'язано з тим, що представництво в умовах розширення кількості учасників економічних відносин, посилення їх автономії є ефективним засобом здійснення ними цивільних прав та обов'язків. Тому дослідження питань законного представництва взагалі і такого його різновиду, як представництво батьками своїх дітей, зокрема викликане потребами сьогодення.

Актуальність теми посилюється тим, що на практиці виникає чимало питань, які потребують теоретичного осмислення та законодавчого уточнення. Зокрема, це питання визначення суб'єктного складу правовідносин законного представництва; з'ясування позиції законодавців стосовно можливості та підстав представництва неповнолітніх дітей; вимог до особи, яка може бути представником за законом; з'ясування сутності та окреслення меж повноважень представника при представництві за законом; встановлення наслідків неналежного представництва, яке здійснюється на підставі закону, тощо.

Разом із тим і у ЦК України не всі питання представництва вирішуються достатньо чітко і послідовно (зокрема, це стосується представництва інтересів неповнолітніх фізичних осіб), деякі його положення стосовно представництва за законом мають надто загальний або відсильний характер, лише згадуючи при цьому у загальному вигляді про можливість застосування такого представництва на підставі норм чинного законодавства.

Такий підхід свідчить про те, що цьому інституту законодавці все ще не приділяють достатньої уваги, а це, у свою чергу, є наслідком недостатньої уваги науковців до проблем у цій галузі.

Разом із тим слід зазначити, що, хоча до проблем представництва в цілому та окремих її аспектів зверталися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці (В. І. Борисова, В. Л. Гранін, А. І. Дрішлюк, В. М. Зубар, П. М. Крупко, О. Л. Невзгодіна, А. І. Пергамент, В. О. Рясенцев, Є. С. Северова, С. Я. Фурса,

Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Б. Б. Черепахін, І. В. Шерешевський та ін.), однак поміж цих досліджень не було розвідок, спеціально присвячених представництву батьками своїх дітей, в тому числі такому, що здійснюється на підставі норм цивільного законодавства України [1].

Так, А. І. Дрішлюк [2], П. М. Крупко [3] і певною мірою С. Я. Фурса [4] обрали предметом наукового аналізу не представництво в цілому як інститут цивільного права, а лише такий різновид останнього, як добровільне представництво у різноманітних його проявах та під різним кутом зору, у статичній та динамічній відповідних правовідносин. В. Л. Гранін досліджував лише категорію повноважень та її значення у структурі відносин представництва [5].

У зв'язку з цим варто зауважити, що представництву за законом спеціальні дослідження взагалі присвячувалися дуже рідко (винятки становлять праці Л. Кондратьєвої, у яких розглядаються питання представництва неповнолітніх у цивільному процесі України [6], та досить давня публікація А. І. Пергамента, присвячена питанням представництва підопічних їхніми опікунами) [7].

Таким чином, аналіз наукових праць у галузі представництва дозволяє зробити висновок, що традиційно найбільшу увагу науковців привертало і досі привертають правові аспекти добровільного представництва, а також пов'язані з ними питання представництва без повноважень або з перевищенням повноважень та діяльності в інтересах іншої особи без її доручення. Отже, можна зробити висновок, що практично жодна із згаданих вище наукових розвідок не мала метою спеціальний розгляд поняття та особливостей представництва за законом і правових наслідків останнього (у тому числі, проблем представництва батьками своїх дітей).

Така ситуація свідчить, на нашу думку, про недостатній рівень дослідження проблематики, пов'язаної із представництвом за законом взагалі і представництвом батьками своїх дітей зокрема у цивільному праві України та про необхідність звернення до різних аспектів цього питання.

Це зумовлює мету даного дослідження, яка полягає в тому, щоб з'ясувати поняття, встановити характерні ознаки та дослідити правову природу представництва батьками своїх дітей за цивільним законодавством України.

Пристаючи до розгляду цих питань, передусім, варто зауважити, що ст. 242 ЦК України, називаючи випадки представництва за законом, конкретно вказує як на підстави виникнення таких правовідносин тільки на два випадки представництва: по-перше, це представництво батьками (усиновлювачами) дітей; по-друге, це представництво опікунами їхніх підопічних — малолітніх дітей та фізичних осіб, визнаних недієздатними.

Хоча зазначена норма ЦК України передбачає, що законним представником у випадках, встановлених законом, може бути й інша особа, однак аналіз її змісту дозволяє зробити висновок, що головний акцент законодавцями зроблено саме на значенні двох вказаних у ній окремо випадків представництва. Більш того, не буде перебільшенням, на нашу думку, й твердження стосовно того, що провідним з них є саме представництво батьками своїх дітей. Адже воно ґрунтується на природному зв'язку між батьками та дітьми, у той час як

представництво опікунами підопічних служить своєрідним правовим «сурогатом» згаданих вище цивільних відносин.

Аналізуючи цивільні відносини обов'язкового представництва, які складаються у зв'язку з представництвом батьками своїх дітей, варто також зазначити, що, будучи за своєю сутністю цивільно-правовими, вони регулюються за допомогою публічно-правового методу.

Оскільки це характерно взагалі для представництва за законом як такого, необхідно торкнутися питання про те, на чому ґрунтується така ситуація з правовим регулюванням відповідних відносин.

На нашу думку, тут можна погодитися з висловленою у вітчизняній літературі думкою, що такий «подвійний» підхід до визначення сутності даних відносин пояснюється тим, що інститут представництва взагалі має неоднорідний характер.

Так, добровільне представництво як таке, що ґрунтується на вільному волевиявленні сторін, встановленні ними можливих правил своєї поведінки тощо, слід визнати таким, що належить до сфери дії, передусім, норм цивільно-правового характеру.

Натомість у правовідносинах обов'язкового представництва відчутними є публічні елементи, що пов'язані, зокрема, зі встановленням правовідносин (воля сторін тут взагалі може не мати значення, як, наприклад, при обов'язковому представництві батьками їх дітей), їх змістом (обсяг повноважень при обов'язковому представництві визначається безпосередньо законом або законом у сукупності з адміністративним актом) тощо.

Однак сказане, у свою чергу, не означає, що може бути поставленою під сумнів загальна приналежність правовідносин обов'язкового представництва до сфери дії приватного (цивільного) права. На нашу думку, вони у будь-якому разі є приватноправовими, належать до сфери дії цивільного права.

Разом із тим у цьому випадку мають місце особливості правового регулювання відповідних відносин, пов'язані з наявністю окремих елементів публічного права у реальних цивільних відносинах, які на практиці рідко виступають у «ідеальному», суто цивілістичному вигляді [8].

Ці особливості мають враховуватися як при визначенні засад представництва за законом, так і кола норм права, що регулюють відносини такого представництва.

Насамперед, вони виражаються в тому, що представництво за законом, незалежно від інших умов, у кожному разі підставою виникнення має прямий припис закону.

Але, крім того, варто наголосити на інших характерних особливостях, які має цей вид представництва.

По-перше, це спрямованість на захист у галузі матеріальних та процесуальних відносин прав та інтересів осіб, які внаслідок малолітства, недоумства або душевної хвороби не можуть піклуватися про себе самі [9]. Оскільки воля того, кого представляють, не має значення для обрання представника і визначення його повноважень, то така особа не може впливати на діяльність представника.

По-друге, це специфічність правового становища представника при представництві, заснованому на законі. Якщо діяльність представника в інтересах особи дієздатної є реалізацією його права, то діяльність представника на захист інтересів осіб недієздатних — це його обов'язок, відмовитися від якого він не може [10].

Враховуючи зазначені особливості представництва за законом, повернемося до аналізу положення ст. 242 ЦК України, згідно з яким законними представниками є батьки (усиновлювачі) стосовно своїх малолітніх та неповнолітніх дітей.

Передусім, слід зазначити, що таким чином сформульоване положення про представництво батьками (усиновлювачами) неповнолітніх дітей виглядає неточним, оскільки останні самі мають здатність укладати правочини [11]. На нашу думку, цю неточність у формулюванні відповідної норми ЦК України у процесі його вдосконалення слід усунути шляхом внесення відповідних змін до ст. 242 ЦК України.

Що стосується права батьків представляти своїх малолітніх дітей, то воно ґрунтується на такій складній юридичній сукупності, як норма закону і подія (народження дитини), а для представництва батька до того ж потрібна наявність акта цивільного стану (шлюбу з матір'ю дитини), правочину (заява про визнання себе батьком дитини за відсутності шлюбу з матір'ю), рішення суду про визнання батьком дитини (ст. ст. 121–129 Сімейного кодексу України).

Законними представниками малолітніх дітей є також усиновлювачі, які за своїм правовим становищем дорівнюють до батьків (ст. 207 СК України). Їхнє право на представництво ґрунтується на нормі закону та рішенні про усиновлення [12].

Батьки (усиновлювачі) можуть укладати за малолітніх дітей будь-які правочини. Але управління майном дітей батьки (усиновлювачі) здійснюють за умови, що укладення правочину не суперечить інтересам дітей.

Порівнюючи положення ст. 242 ЦК України з відповідною нормою ЦК Російської Федерації (ст. 28), слід зазначити, що російський законодавець встановив, що за малолітніх дітей у віці до 6 років законні представники можуть здійснювати будь-які правочини, а у віці з 6 до 14 років — будь-які правочини за винятком дрібних побутових правочинів, спрямованих на безоплатне отримання вигоди, що не потребують нотаріального посвідчення чи державної реєстрації, а також правочинів з розпорядження коштами, наданими законним представником або зі згоди третьої особи для певної мети або у вільне розпорядження [13].

Слід зазначити також, що стосовно питань законного представництва батьками (усиновлювачами) їхніх дітей в літературі зверталася увага на те, що тут має місце відлуння положень римського приватного права щодо широкого представництва з боку батька його дітей.

Воно полягає в тому, що право батьків (усиновлювачів) бути законними представниками поширюється не лише на малолітніх, але й неповнолітніх дітей, які згідно із ст. ст. 32, 33 ЦК України не є недієздатними, а мають часткову дієздатність і можуть вчиняти низку правочинів. Проте в цьому випадку ре-

цепція положень римського права стосовно одних відносин не була підкріплена вирішенням інших питань, пов'язаних з цим видом представництва, що призвело до суперечливих рішень у Цивільному кодексі [14].

Нам такий висновок здається цілком слушним. Це дозволяє, крім констатації зазначених вище потреб вдосконалення окремих положень представництва батьками своїх дітей, зробити загальний висновок про доцільність уточнення концепції ЦК України стосовно представництва за законом в цілому. Але детальний розгляд цього питання вже є темою не цієї, а спеціальної статті.

Література

1. Северова С. С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Дис... канд. юрид. наук. — О., 2004. — С. 15–25; Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України: Дис... канд. юрид. наук. — О., 2005. — С. 11–35.
2. Дришлюк А. І. Агентські угоди: цивілістичні аспекти: Дис... канд. юрид. наук. — О., 2003.
3. Крупко П. Договір доручення як форма надання повноважень при добровільному представництві // Право України. — 2002. — № 9. — С. 104–109; Крупко П. М. Інститут добровільного представництва у цивільному законодавстві деяких зарубіжних країн // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. пр. — О., 2002. — Вип. 13. — С. 182–186; Крупко П. Наслідки пеналезного здійснення добровільного представництва // Право України. — 2002. — № 10. — С. 104–109.
4. Фурса С. Довіреність та інститут представництва в цивільному законодавстві, нотаріальному і цивільному процесах України // Право України. — 1999. — № 4. — С. 94–97.
5. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України: Дис... канд. юрид. наук. — О., 2005.
6. Кондратьєва Л. Законне представництво неповнолітніх у цивільному процесі України // Актуальні проблеми правознавства: Наук. зб. ЮІ ТАПГ. — Тернопіль, 2002. — Вип. 5. — С. 207–212.
7. Пергамент А. И. Опекун как гражданско-правовой представитель несовершеннолетних // Ученые записки ВНИИСЗ. — 1968. — Вып. 14. — С. 18.
8. Харитопова О. І., Харитопов С. О. Приватне і публічне право та деякі аспекти теорії правовідносин // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. — Х., 2002. — Вип. 53. — С. 142–149.
9. Кондратьєва Л. Законне представництво неповнолітніх у цивільному процесі України // Актуальні проблеми правознавства: Наук. зб. ЮІ ТАПГ. — Тернопіль, 2002. — Вип. 5. — С. 207–212.
10. Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є. О. Харитопова, О. М. Калітенко. — Х.: Одиссей, 2003. — С. 160.
11. Васильєв В. В., Харитопов Е. О. Дифференциация гражданской правосубъектности: Правовое положение несовершеннолетних // Сборник научных трудов. — Краснодар, 1985. — С. 12–15.
12. Сімейне право України: Підручник / За ред. В. С. Голапчука. — К.: Істипа, 2002. — С. 247–249.
13. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой / Отв. ред. О. Н. Садиков. — М.: Юриформцентр, 1995. — С. 54–55.
14. Северова С. С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — О., 2004. — С. 14.